

IDA fideci

Yıl : 1966

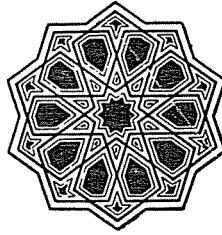

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

TUNUSTA DAYILARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Dr. MEHMET MAKSUDOĞLU

Giriş

Tunusta dayıların ortaya çıkışını belirtmeden önce, Tunusun Osmanlı Ülkesine katılışını, orada kurulan idarî düzeni, dayıların ortaya çıkışına yol açan şartları kısaca gözden geçirmek, konunun daha iyi ve kolay anlaşılmasına yardım edecektir.

Tunusta hüküm sürmekte olan Hafşî Devleti ile Türkler arasındaki ilişki, Türk denizcilerinden Oruç ve kardeşi Hızır Reisin Tunusa gelmeleriyle başlamıştır. Hafşî Devletinin 24. sultanı Abu 'Abdillâh Muhammad ile Oruç ve Hızır Reisler arasında yapılan anlaşmaya göre, bu iki Türk denizcisi, gemileriyle Tunus limanlarında kalabilecekler, bunun karşılığında, Hafşî Sultanına, Avrupahlarla yapacakları deniz savaşlarında elde edecekleri ganimetin beşte birini vereceklerdi¹.

Türk denizcileri, hıristiyan âlemine karşı giriştikleri savaşlardan elde ettikleri ganimetin beşte birini, anlaşma gereğince Hafşî Sultanına vermekte devam ettiler. Hafşî Sultanı, bu anlaşma dolayısıyla elde ettiği ganimetten ve Türk denizcilerinin ortak düşman hristiyanlara karşı üstüste kazandıkları zaferlerden öylesine memnundu ki, bir ara, Hayreddin Reis'e, Tunuslu denizciler istediği halde onlardan esirgediği güzel bir gemiyi armağan etmişti².

Bu sırada, Avrupanın güçlü devleti İspanya, Afrikadaki birçok yerleri müslümanların elinden almıştı. Oruç ve Hayreddin Reisler, İspanyolların eline geçmiş olan Bicayeyi, kent ileri gelenleri ve ulemasının, kendilerinden yardım istemeleri üzerine³ kuşattılar, müttefikleri olan

1 Aḥmad b. Abî'z Ziyâf, İthâfu Ahli'z Zamân bi'ahbâri Mulûki Tûnis va 'Ahdî'l Amân, cüz I, s. 9, Tunus 1964.

2 Kitabu Gazavâti 'Oruç va Ḥayriddin, Nuruddin Abdulkadir neşri, s. 12.

3 İthâf, II, 10.

Hafşî Sultanı'ndan barut ve savaş âletleri istediler. İki kardeşin gücünün artmasını istemeyen, aynı zamanda onlarda, iyice güçten düşmüş bulunan Hafşî Devleti ve dolayısıyla tahtı için bir tehlike görmeğe başlayan Sultan yardım göndermedi⁴. Cezayirdeki Bicâye kentini alamayan Hayreddin Reis Hafşî Sultanı'nın bu hareketine karşı, onunla ilişkisini birden kesmedi. Kendisiyle birleşen Müslihuddin ve Kurt Ali Reislerle birlikte yaptığı savaşlarda ele geçirdiği 28 gemiyi, Kurt Ali Reis başbuğluğunda Tunusa gönderdi, daha sonra kendi de geldi⁵.

Hafşî Sultanı Abû 'Abdillâh Muḥammad, 932/1526 da ölüp yerine oğlu Hasan geçti⁶.

Öte yandan, Hayreddin Reis, Kanûnî Sultân Süleymanın buyruğuyla gittiği Anadoludan, önce zaptetmiş olduğu Cezâyir'e dönerken, yel kendisini Binzert limanına sürükledi⁷. Böylece, onun zaten fethetmeğe karar verdiği muhakkak olan Tunus Ülkesine geliş zamanını, tesadüfün tayin ettiği söylenebilir. Hayreddin Reis, Binzerti, hiçbir direnme görmeden aldı. Tunus Sultanı Hasan, Hayreddine karşı koyamıyacağı anladığından, yakınlarıyla birlikte Tunustan kaçtı. Hayreddin, Tunusa, hiçbir karşı koyma ile karşılaşmadan girdi, minberlerde Osmanlı Sultanı adına hutbe okuttu, onun adına sikke bastırdı 936/1529⁸.

Hayreddinin Tunustaki hâkimiyeti çok sürmedi. İspanya kralı Şarlken (Charles Quint), Hasan'ın yardım istemesi üzerine, 20 000 kişilik bir orduyla gelerek Tunusu aldı 941/1534⁹. İspanyollarla birlikte Tunusa giren Hasan, Kayravan'da ayaklanan Abû Tayyib oğlu Şâbbî'nin üzerine gitti ise de yenildi, yardım istemek üzere İspanyaya gitti.

Hasan Tunustan ayrılınca, Bona Beyi bulunan oğlu Aḥmad, gizlice Tunusa gelip ileri gelenlerle görüştü, bey'at alıp Sultan oldu.

Hasan, oğlunun kendi yerine geçtiğini öğrenince çok kızdı, öc almak için bir İspanyol donanması ile geldi. Tunuslular, Şarlken ordularıyla zaptettiğinde, kenti onlara üç gün yağmalatmış olan Hasana karşı ölesiye çarpıştı, Hasan tutsak düştü. İspanyollar, Tunus kenti ağzın-

4 İthâf, II, 10; Cazavât, s. 26.

5 Cazavât, s. 26, 27.

6 İthâf, I, 191; Hasan Husnî 'Abdulvahhâb, Hülâsatu Târîhi Tûnis, s. 124.

7 Cazavât, s. 91, 92.

8 İthâf, II, 11.

9 Cazavât, s. 98; İthâf, II, 13.

daki Halkulvâdi'de yaptıkları koca kaleye sığındılar, donanmaları açılıp gitti¹⁰.

Hafşî Devleti iyice güçten düşmüştü, Napoli ve Cenova'lılar, Tunusun Mehdiye limanına saldırıp yağmaladılar, kentin surlarını yıktılar 957/1550, sonra Cerbe adasını aldılar. Altı ay sonra, Turgut Reis Cerbeyi onlardan aldı, Trablusun Osmanlı Donanması fethine önyak oldu 958/1551¹¹. Şâbbî'den memnun olmayan Kayravan'lıların çağırısı üzerine oraya gidip kenti alan Turgut Reis, Kayravan'ın başında Haydar Paşayı bırakarak Trablus'a döndü¹².

Bir müddet sonra, Cezâyir Beylerbeyi bulunan Kılıç Ali Paşa, Sultan Aḥmad'den kaçıp gelen eski Hafşî veziri Abu't Tayyib al-Ḥazzâr'ın da teşvikiyle, elinde aşağı yukarı sadece Tunus kenti kalmış olan Sultân Aḥmad üzerine yürüdü. Tunus Ülkesinin Batı kesimindeki Bâce kenti yöresinde Aḥmadı yenip Tunus kentine giren Kılıç Ali Paşa, orada Ramazan Beyi bırakarak Cezâyire döndü 977/1569¹³.

Aḥmad ise, yardım istemek üzere İspanyaya kaçmıştı. İspanyollar, Aḥmadı bir donanmayla Tunusa gönderdiler. Donanma Halkulvâdiye gelince, İspanyol kaptanı, kralının, Tunusa Aḥmad'le İspanyolların ortaklaşa hâkim olmasından söz eden bir bitişini gösterdi. Aḥmad, bu şartı kabul etmedi, kendini hal'etti 980/1572.

İspanyolların bu şartını, Aḥmad'ın kardeşi Muḥammad kabul etti, Tunusa İspanyol çerileriyle girdi. İspanyollar, Tunusta, her türlü edepsizliği yaptılar, bu arada atlarını, Kuzey Afrikadaki en eski ve en ünlü İslâm tapınaklarından biri olan Zeytune Camii içine bağladılar, câmiideki 'Abdaliyye Kitaphânının kitaplarını yollara atıp atlarla bu kitapları çiğnediler¹⁴.

Böylece, Kuzey Afrikadaki, Osmanlı Devletine bağlı ülkeler arasında, çok tehlikeli bir İspanyol üssü hâline gelen Tunusun fethedilmesi Osmanlı Devleti için zarurî oldu. Sultan İkinci Selim, bu iş için hazırlanan donanmaya Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşayı başbuğ etti. Donan-

10 İthâf, II, 14, 15.

11 Kâtib Çelebi, Tuḥfatu'l Kibâr fi Asfâri'l Bihâr, s. 60.

12 İthâf, II, 16.

13 İthâf, II, 16, 17; Aziz Sâmih İlter, Şimâlî Afrikada Türkler, II, 117, İst. 1937.

14 İthâf, II, 18; Ḥasan Ḥusnî 'Abdulvahhâb, Ḥulâsatu Târîhi Tûnis, s. 129.

ma, İstanbuldan, 1 Rabî'ul Avval 981/3 Mayıs 1573 günü törenlerle çıktı¹⁵.

Öte yandan, Osmanlı Donanmasının Tunusa gelişinden bir gün önce, Kayravandan Haydar Paşa, Trablustan da Beylerbeyi Mustafa Paşa, çerileriyle gelip, Tunus yakınına inmişlerdi¹⁶.

Sinan Paşa, bu iki paşayı, 3 000 kişi ile Tunus kentine gönderdi, gidip kuşattılar¹⁷.

Tunus Sultanı Muḥammad al-Ḥafîsî ve yanındaki İspanyollar, karşı koyamayacaklarını anlayınca, Tunustan çıkıp, "Kumludeniz" denen yere çekildiler. Türk çerileri Tunusu savaşız aldı. Tunus kentinden kaçan İspanyol ve mürted Araplar, önceden iyice berkittikleri, azık ve savaş araçlarıyla doldurdıkları "Bastiyon"a kapandılar, sayıları 7000 idi¹⁸. Türkler, Bastiyonu kuşattılar. Öte yandan Sinan Paşa, ana kuvvetlerle, 'suru üzerinde yedi atlının sıkışmaksızın yanyana gezebildiği' Halkulvâdi kalesini kuşatmıştı¹⁹.

Halkulvâdi, çevresindeki büyük hendek doldurularak, uzun ve kanlı savaşlardan sonra, içindekilerin, başarısızlıkla biten bir baskına kalkıştıkları bir tan vakti fetholundu C. Ülä 981/Eylül başları 1573²⁰. İspanyolların 43 yıl boyunca berkittiği bu muazzam kaleyi, Osmanlı ordusu, 43 günde almıştı. Kale Serdar buyruğuyla yıkıldı²¹. Son olarak

15 İbn Abî Dînâr, al-Mûnis fi Ahbârî İfrikiyyati va Tûnis, s. 167, Tunis, 1350; Muḥammad as-Sarrâc, al-Ḥulalu's Sundusiyya, II, 3a, Ahmadiyya Kitaphî yazması, no: 4969. Osmanlı kaynakları ise, donanmanın 982/1574 te yola çıktığını yazarlar, bkz. Kâtib Çelebi, Tuḥfatu'l Kibâr, s. 97; Solakzâde, s. 594; Müneccimbaşı, Sahâifu'l Ahbâr (çevrisi), III, 520, İst., 1285.

16 al-Munis, s. 167; al-Ḥulal, II, 3b.

17 al-Mûnis, s. 168; al-Ḥulal, II, 4a.

18 al-Ḥulal, II, 4a. Öte yandan, Hammer, "...cem'an 40 000 kişi Tunus kumsallarına çıktı. Subuletle zaptolunan belde üç gün yağma edildi. Ondan sonra Seraker Sinan Paşa, Tunus ve Trablus Beylerbeyleri Haydar ve Mustafa Paşaları Halkulvad'ın muhasarasına memur eyledi..." (Devlet-i Osmâniye Tarihi, M.Atâ çevrisi, c.VI, s.277, İst., 1332) demektedir ise de, Tunus yerli kaynaklarının, bu olaylara zaman bakımından en yakını olan (yazılışı: 1092/1681) al-Mûnis'te ve yine yerli bir kaynak olan, Vezir as-Sarrâc'ın yazdığı al-Ḥulalu's Sundusiyya fi'l Ahbâr't Tûnisiyya'de belirtildiği üzere Sinan Paşa, "Tunus kumsallarına çıkıp" kenti zaptetmemiş, önce Halkulvâdideki hisarı kuşatmış, Tunusu kuşatan iki paşaya, yardımcı olarak 3 000 kişi vermişti. Ayrıca, Hammer'in "üç gün" sürdüğünü iddia ettiği yağma'dan bu olayları en küçük ayrıntılarıyla anlatan yerli kaynaklar, tek satırla olsun, söz etmemektedirler.

19 al-Mûnis, s. 169, 170.

20 al-Mûnis, s. 172; Kutbu'd Din Muḥammad b. Aḥmad al-Makki, al-Barḳu'l Yamâni fi'l Faṭḥi'l Osmâni, 227 b-229 b, Ahmadiyya Kitaphî, 4984.

21 al-Mûnis, s. 173.

da, 6 burçlu Bastiyon, kanlı savaşlardan sonra, 25 C. Ülä, 981/24 Eylül 1573 te alındı²². Bu kanlı savaşlarda, 10.000 İspanyol ve mürted Arap ölmüş, bir o kadar da Osmanlı çerisi ve birkaç sancakbeyi şehid olmuştu²³.

Tunus kesin olarak Osmanlı Ülkesine katılınca, Sinan Paşa, İstanbulla dönmeden önce, Tunusta, bir yeniçeri ocağı bıraktı²⁴. Umûmi başkanları "Ağa" olan bu 4000 yeniçeriden her 100 ünün başında bir başbuğ vardı, başbuğların sayısı 40 idi²⁵. Yeniçeri Ağasının bir kethüdası, 8 çavuşu, ve iki hoca yâni yazıcısı, bir de dilmac (tercüman)ı vardı²⁶. 100 çeriden kurulu 40 bölüğün başbuğları Divan'da üye idi. Ülkenin umumî hâkimi, Beylerbeyi idi. Sinan Paşa, ilk Tunus Beylerbeyi olarak Haydar Paşayı bırakmıştı²⁷. Tunus Ülkesinin mâli işlerini düzenlemek, vergiyi toplamakla görevli bir Vağan (yöre, bucak)lar Beyi: Amîrül Avtân vardı. İlk Bey olarak, Ramazan bırakılmıştı. Bu bey, T.Yılmaz Öztuna'nın sandığı gibi, "Tunus Merkez Sancak Beyi"²⁸ olmayıp, ordu ile yılda iki kez vergi toplamağa çıkan, Tunus Ülkesi içinde yol güvenliğini sağlayan, mâli işleri yürüten kişi idi. Mahalli kaynakları görmeyen yazarın, 'Bey' ünvanlı kişiyi 'Sancak Beyi' sandığı anlaşılıyor. Bununla birlikte, T.Yılmaz Öztuna, yazdığı Türkiye Tarihinin Tunusla ilgili konularında, bazı ünlü müsteşriklerin ileride işaret edeceğimiz önemli hatasına düşmemiştir, hükümleri, umumiyetle daha isabetlidir.

Sinan Paşa, şer'î hükümlerin yürütülmesi için Tunusta bir de kadı bıraktı, ilk kazasker Hüseyin Efendi idi²⁹.

Osmanlı Devletine ödenmek üzere, Tunusa hiçbir vergi koymayan Sinan Paşa, İstanbulla döndü³⁰.

Sinan Paşanın bıraktığı bu düzen, bir müddet devam etti. İstanbuldan tâyin edilen beylerbeyileri, Tunusta Paşa Konağı'nda oturup ülkeyi yönettiler. Paşa rütbesindeki beylerbeyilerinin hâkimiyeti, bu minval üzere, 999/1591 yılına dek sürdü.

22 al-Mûnis, s. 174.

23 al-Mûnis, s. 175.

24 İthâf, II, 26; al-Mûnis, s. 179.

25 Husayn Hoca, Başâir, Zayl, s. 3, Tunis 1326/1908.

26 Aziz Sâmih İler, Şimâli Afrikada Türkler, II, 125.

27 Başâir, Zayl, s. 3; İthâf, II, 27.

28 T.Yılmaz Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, c. VIII, s. 208, Hayat Yayınları, İst., 1965.

29 Husayn Hoca, Başâir, Zayl, s. 3; İthâf, II, 27.

30 İthâf, II, 27.

DAYILARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Tunusta, zamanla, Beylerbeyi makamının nüfuzunun çok zayıfladığını görüyoruz. Bunda, beylerbeyilerin, kısa müddetlerle, sık sık değiştirilmiş olması, bir âmîl olarak görülebilir. Yeni tayin olunan beylerbeyilerin, duruma gereği gibi hâkim olamadığı, nüfuzun, daha çok, çerilerin, kendilerine doğrudan doğruya bağlı bulunduğu başbuğlarda, yâni bölükbaşılarda toplandığı görülüyor. Nitekim, bu konulardaki en eski yerli kaynak al-Mûnis'te, bölükbaşılardan çok nüfuz kazandıklarına, açık işaret vardır³¹. Bölükbaşılardan nüfuz ve keyfi davranışları öyle bir hadde ulaşmıştı ki, bir bölükbaşının uşağı bile, yeniçeri neferlerini horlayabilir olmuştu. Bu zulm ve horlama, yeniçerilerin ayaklanmasına yol açtı. Yeniçeriler, aralarında anlaşıp, Divân, âdet üzere bir cuma günü toplanınca, baskın yapmağa karar verdiler. Divanda vekilharç, kendilerinden, yâni yeniçerilerden Topal Recep'ti. Topal Recep, baskının yapılacağı gün Divan'da bulunmayacak, bölükbaşılardan, kendilerini savunmak için pusat(silâh) aradıklarında anbarı kapalı bulacaklardı.

Zilhicca sonu 999/20 Ekim 1591 cuma günü, Divan toplanınca, yeniçeriler ansızın içeri girdiler, buldukları bölükbaşılardan hemen hepsini öldürdüler. Bölükbaşılardan pek azı ile o gün Divana gelmeyenler kurtuldular³². Bu baskında, bir saat içinde 80 bölükbaşı öldürüldü, başları kesildi³³. Anlaşıldığına göre, Sinan Paşanın, 981/1573 yılında 40 bölük olarak bıraktığı yeniçerilerin sayısı zamanla çoğalmış, bölükbaşı sayısı da böylece artmıştı.

İmdi... bu Divan baskınından sonra ne olduğunu, tasavvur edebiliriz. Zaten nüfuzu iyice zayıflamış olan Paşanın, ayaklanarak bölükbaşılardan hemen hepsini öldürmüş bulunan yeniçerilerin elinden yönetimi almış olması düşünülemez. Paşanın, ayaklanmış yeniçerilerden yönetimi devralması için, 'Bölükbaşılardan Musibeti' diye ünlü³⁴ Divan baskınında ölümden kurtulduğu anlaşılardan birkaç bölükbaşının da, o ruhi durum içindeki çerilere söz geçirmek için teşebbüste bulunmuş olması bile pek muhtemel görünmüyor. Böylece, subay kadrosunu ortadan kaldıran er topluluğunda kargaşalığın hüküm süreceği, işin, şahsî güce,

31 al-Mûnis, s. 179, 180.

32 al-Mûnis, s. 180; İthâf, II, 28.

33 Başâir, Zayl, s. 3.

34 İthâf, II, 28.

kabadaylığa kalacağı bellidir. Nitekim, bugün için bilinen en eski yerli kaynak al-Mûnis (yazılışı: 1092/1681) yazarı, durumu çok açık bir şekilde belirtiyor: "... bu işi (baskını) yapınca, kümelere ayrıldılar; her kümenin bir başkanı oldu ve 'Dayı' diye çağrıldı. Dayı arapça hâl (ananın kardeşi) demektir, onlar arasında bu sözle çağrılan kişiye saygı ifade eder. Dayıların sayısı 300 e yaklaşıyordu. Bir iş olunca, Kasaba (Tunus kentindeki, içinde resmî dairelerin ve ilk zamanlarda çerilerden bir kısmının bulunduğu iç kale) da toplanıp görüşürler, bir görüş birliğine varırlardı, fakat, dayıların çocukluğundan ötürü, (kolay kolay) bir görüşe varılamazdı..."³⁵. Başâir yazarı, Divan kâtibi Hısayn Hoca (öl. 1169/-1755-6) da, dayı sözünün, gözüpeklik ve birtakım meziyetler ifade ettiğini belirtir³⁶. Zaten, bugünkü türkçemizde de doğuşken, gözüpek kişiye 'k a b a d a y ı' denmektedir. Bölükbaşların ortadan kaldırılmasından sonra ortahğa hâkim olan bu kargaşalık sırasında beliren kümelerin 'dayı' denen başkanları, hâkimiyeti fiilen ele geçirmek için aralarında mücadeleye girişmişlerdir. Şimdi, ortaya çıkan, hâkimiyet sahnesinde beliren ilk dayıları, sırasıyla gözden geçirebiliriz:

I - Rodoslu İbrahim Dayı

Anlaşıldığına göre, Divan baskınının yapıldığı 999/1591 yılında, Tunus Beylerbeyi, Cafer Paşa idi³⁷. Zamanın paşası, Vatan Beyi ve çerilerin ileri gelenleri toplanıp, dayılardan birini, çerilerin işlerine bakmak ve başkenti korumak üzere görevlendirdiler. Bu dayı, o sırada en güçlüleri olduğu muhakkak olan, yürekliliği ve taraftarlarının çokluğu ile tanınan Rodoslu İbrahim idi. İbrahim Dayı, işleri yürütmekle görevlendirilmiş olmakla birlikte, öteki küme başkanlarının bir kırya çekil-

35 al-Mûnis, s. 180.

36 Başâir, Zayl, s. 3.

37 Aziz Samih İter, Şimâli Afrikada Türkler, c. II, s. 126-136. Başlangıçtanberi Tunus beylerbeyliğinde bulunmuş olan paşalar da şunlardır:

- 1 - Haydar Paşa: 981/1573-983/1576
- 2 - Recep Paşa: 983/1576-C. Ulâ 984/Temmuz 1576
- 3 - Haydar Paşa (ikinci kez): 984/1576-986/1578-9
- 4 - Ramazan Paşa: 986/1578-9-C. Ulâ 987/1579.
- 5 - Cafer Paşa: 987/1579-989/1581
- 6 - Mustafa Paşa: 989/1581-993/1585
- 7 - Hasan Paşa: 993/1585-996/1588
- 8 - Mehmed Paşa: 996/1588-999/1590
- 9 - Cafer Paşa: (ikinci kez) 999/1590-1000/1591
- 10 - Hüseyin Paşa: 1000/1591-1003/1594

mediği, işlerin yürütülmesinde söz ve görüş sahibi oldukları anlaşılıyor. Bütün gücüne ve meziyetlerine rağmen duruma hâkim olamadığı görülen İbrahim Dayı, üç yıl kadar dayılık ettikten sonra, Divan'dan izin alarak hacca gitti. Hac farızasını yerine getiren Rodoslu İbrahim, durumunu hiç iyi görmediği anlaşılan Tunusa bir daha dönmedi, Rodosa gidip yerleşerek orada, 1060/1650 den sonralaradek yaşadı³⁸.

2 - Mûsa Dayı

İbrahim Dayı duruma hâkim olamayarak Hicaza gitmek için Tunustan çıkınca, Musa Dayının söz sahibi olmak, sivrilmek istediği görülüyor. Belli bir kütleye dayandığı muhakkak olan Musanın da gücü, tek başına hâkim olmasına yetmedi, bir yıl kadar dayılık ettikten sonra, yeniçeriler arasındaki durulmak bilmez kaynaşma yüzünden o da Hicaza gitmek üzere Tunustan çıktı. Anlaşılan, dayılar ve onlara bağlı kümeler arasındaki gerginlik belli bir hadde ulaşıncı, duruma hâkim olamayacağı kavrayan iktidardaki dayı, iktidardan çekilince Tunusta kalmayı tehlikeli bulup, Hicaza gitmek üzere ülkeden ayrılıyordu. Musa Dayı çıkınca, yeniçerilerin sözü geçenleri yani öteki dayılar, geri dönmemesi için ona haber göndermeyi de ihmâl etmediler³⁹.

3 - Osman Dayı

Dayılığın nasıl şahsî güce ve biraz da tesadüflere kaldığını Osman Dayının başa geçişi çok güzel anlatmaktadır: Musa Dayı gidince, Osman ve Kara Safer, başkan olmak için uğraştılar. Osmanın taraftarı azdı, adı da pek duyulmazdı. Osmanla Kara Safer arasında gerginlik artınca, ikisi de, pusat(silâh) larını kuşanmak için evine gitti. Önce dönen Osman, Kasaba kapısı önünde oturdu, bazı arkadaşları çevresine toplandı. Safer gelirken, Osman kişi gönderip onu çevirtti, Tunustan çıkmasını bildirdi. Safer ülkeden çıkıp Cezâyir yöresine gitti. Çok sonra Tunusa dönen Safer, 1050/1640 sıralarında öldü⁴⁰.

Osman Dayı Saferi Tunustan sürünce⁴¹, öteki dayılar kendisinden korktu. Osman Dayı onların ileri gelenlerini dağıtmağa koyuldu. İleri

38 al-Mûnis, s. 180; Başâir, Zayl, s. 4; İthâf, II, 28.

39 al-Mûnis, s. 181; Başâir, Zayl, s. 4; İthâf, II, 28.

40 al-Mûnis, s. 181; yazar, kendisinin Kara Safere yetiştiğini, onu gördüğünü belirtiyor:

و ادركت صفرا هذا و رأيت

41 Osman Dayının mücadele ettiği dayı, T. Yılmaz Öztuna'nın sandığı gibi (Türkiye Tarihi, c. VIII, s. 208, İst., 1965) *Musa Dayı olmayıp Kara Safer idi*.

gelenlerin çoğu ondan korktu, gözü önünde bulunmaktan çekindi, Tunus ülkesinin kıyı-bucağına kaçtı. Böylece, Osman Dayı, 1007/1598 yılında tek başına söz sahibi olan ilk dayıdır⁴². Tabii, Osman Dayının hâkimiyeti fi'li hâkimiyettir, hukukî ve nazari hâkim, bilindiği üzere, 'paşa' rütbesindeki Beylerbeyi idi. Daha önce Beylerbeyi bulunan Hüseyin Paşa, yeniçeriler arasındaki bu kargaşalıklar sırasında değiştilmiş, yerine eski Mısır Defterdarı Ahmed Paşa (1003/1595 – 1005/1597) atanmıştı⁴³. Ahmed Paşa da azlolunmuş, sonradan Kıbrıs'a atanmıştı⁴⁴.

Çok gözüpek bir kişi olan Osman Dayı, işleri bizzat kendi görür, Tunus kenti sokaklarında geceleri tek başına dolaşarak kötülere sindirirdi. Osman Dayı, her işte tek başına söz sahibi oldu, hiçbir sözüne itiraz edilmez oldu. Bununla birlikte, onun korkusundan sinen yeniçeriler, yine de ona karşı suikastler hazırladılar. Defalarca teşebbüs edilmek istenen suikastları, her defasında gelip Osman Dayıya bildiren oldu. Buradan kolayca anlaşılıyor ki, Osman Dayı, sert ve gözüpek bir kişi olmakla birlikte iyi yürekli idi de. Osman Dayı, suikastçıları çok kötü şekilde öldürdü.

Osman Dayının kesin, söz götürmez hâkimiyetini şuradan da anlıyoruz ki, Hafşiler çağındanberi gelenek olan ordu ile çıkıp vergi toplama işini, dayılardan ilk kez Osman Dayı yerine getirdi. Tunustaki yerleşmiş geleneğe göre, ülkenin hâkimi, ya bizzat kendisi ordu başında vergi toplamağa çıkar, veya birini bu işle görevlendirirdi. Ordu, Tunus kentinden çıkar, kışın güneye, yazın kuzeye yönelir, vergiyi toplayarak dönerdi. Her sefer, aşağı yukarı 2-3 ay sürerdi. Osman Dayı, kendini gerektiğince güçlü bulmuş olmalı ki, Tunus başkentinden her yıl birkaç ay müddetle uzak kalabiliyordu. Ordu ile çıktığında yalnız vergi toplamakla kalmıyorsa, ayaklanmış göçebe boyları varsa, sindirilir, yol güvenliği sağlanırdı, Bütün ülkede güvenliği ve düzeni sağlayan Osman Dayı, kendi adıyla ün alan kanunlar da koymuş, sonradan bu kanunlar değişmiştir⁴⁵.

Osman Dayı çağında, İspanyolların zulümlerine dayanamayıp kaçabilen Endelüslülerin Tunusa gelmesi de kayda değer bir olaydır. Os-

42 al-Mûnis, s. 181; İthâf, II, 28.

43 Aziz Samih İltar, Şimâli Afrikada Türkler, c. II, s. 137.

44 M.Süreyya, Sicill-i Osmâni, c. I, s. 206.

45 al-Mûnis, s. 182.

man Dayı, 1017/1607 de ve daha sonra gelen Endelüs'lüleri çok iyi karışladı, halkı, onlara yardıma teşvik etti. Osman Dayı, Endelüslülere, Tunus Ülkesinin dilekleri yerlerine yerleşebileceklerini bildirdi. Endelüslüler, Tunusta 20 den çok belde kurup yerleştiler, Tunus kentinde de, bugün bile Endelüs mimâri hususiyetlerini dile getiren 'Endelüs Sokağı'nın içinde bulunduğu bir mahalle kurdular. Tunus halkının başına giydiği, 'şâşiye' adı verilen, yünden dokunan, kırmızı ve beyaz renkteki başhğm Endelüslülerle Tunusa geldiği ve şâşiye sanayiinin Tunusta, Endelüslüler eliyle geliştiği bilinmektedir⁴⁶.

Tek başına, rakipsiz, ortaksız ilk dayı olarak işleri yürüten Osman Dayı, 1019/1610 da öldü⁴⁷, Vefî Aħmad b. 'Arûs zâviyesine gömüldü⁴⁸.

4 - Yûsuf Dayı

Osman Dayı'ya, sayrılığında, dayılığa kimi uygun gördüğü sorulunca, "İşin ehli Acem Dayıdır, rahatınızı isterseniz Yusufu başa geçirin o yumuşaktır" demişti. Osman Dayı ölünce, ileri gelenler, o sırada Bâce kentinde bulunan Acem Dayıya haber salıp Osman Dayının evi yakınında beklemeğe başladılar. Onlar böyle beklerken, Yusuf Dayının arkadaşı Ali Sâbit geldi, bir cür'etkârlık yaptı: ilerleyip Yusuf Dayının elini öptü, ona bey'at etti. Bu emrivâki karşısında, orada bulunan bütün ileri gelenler, Ali Sâbit gibi yaptılar, Yusuf Dayının elini öpüp ona bey'at ettiler. Yusuf Dayıyı Kasabaya götürüp oturtular, halk da gelip bey'at etti. Ertesi günü, Acem, Bâce yöresinden geldi, işi bitmiş buldu, o da Yusuf Dayıya bey'at etti. Yusuf Dayı da, ona karşı daima iyi davrandı⁴⁹.

Yusuf Dayı da, selefi Osman Dayı gibi, Tunusu imar etti. Ünlü câmiini, medresesini, yanındaki çarşığı, leventlerin oturması için hanlar, içlerinde su biriktirilen mâciller yaptırdı.

Yusuf Dayı çağındaki olayların, Tunusun daha sonraki tarihi bakımından en önemlisi, şüphe yok ki, Vatan Beyi Murad'a paşalık gelmesidir. Murad, İstanbula armağanlar göndermiş, Tunus paşalığını istemişti. Murad Bey'e, bu başvurma üzerine, 1041/1631 de paşalık gelmiş,

46 Hasan Husnî 'Abdulvahhâb, Hûlâşatu Târîhi Tûnis, s. 135.

47 al-Mûnis, s. 183.

48 İthâf, II, 31; Hûlâşa, s. 136.

49 al-Mûnis, s. 184; İthâf, II, 32.

yılda iki kez vergi toplamağa çıkan Bey, *bu fiili gücünün yanında, bir de hukukî güç kazanmıştı*. Böylece, hâkimiyet, Yusuf Dayının hemen ölümünden sonra, beylere kaymağa başlamıştır. Çok uzun süren Dayı-Bey mücadelesini, ayrı bir makalede incelemek üzere, şimdilik bırakıyoruz.

Yusuf Dayı, Tunusta, güveni, düzeni sağladı, 7 yıldır ayaklanmış bulunan Hâme beldesi, onun çağında alındı, boyun eğdi. Tunus için çok çalışan, ülkeyi birçok köprüler, mâcillerle donatan, halkın, derin sevgisinden ötürü, kendisine, velilere verilen lâkapla 'Sidi Yûsuf' dediği bu dayı da, 1047/1637 de ölüp Türk Çarşısı yakınındaki ünlü camiinin avlusunda bulunan türbesine gömüldü⁵⁰.

5 - Usta Murad Dayı

Yusuf Dayı ölünce, deniz savaşlarındaki başarılarıyla büyük bir ün kazanmış bulunan Usta Murad, dayılığa getirildi. Usta Murad Reis'in başa geçmesinde, Yusuf Dayının, başlarında Memi bulunan köleleri önayak olmuştu. Memi, Yusuf Dayının sağlığında itibarlı, saygı gören bir kişi idi, dayılığa en uygun kişi olarak kendini görüyordu, ama, Türk çerilerinin bir kölenin Dayı olmasını nasıl karşılayacaklarını bilmiyordu. Bunun için, kendi gibi bir köle olan Usta Murad'ı dayılığa getirmeyi uygun buldu. Türk çerileri, Usta Muradın dayılığına ses çıkarmazlarsa, onu alaşağı edip kendisi Dayı olacaktı. Usta Murad gibi bir kölenin dayılığına razı olan çeriler, kendi dayılığına nasıl olsa razı olurlardı. Fakat, Usta Murad, Dayı olunca, Memiyi Zegyan'a sürdü orada öldürttü.

Rakipsiz, ortaksız Dayı olan Usta Murad, halkın rahathğı için çalıştı. Bu arada kendini öldürmek isteyen bir topluluğun farkına varıp onları ortadan kaldırdı. Usta Murad, halkın şikâyetlerini dinleme gelenegini koydu. Buyruğu uyarınca, her akşam başbuğlar kapısına gelir, halktan, başbuğlardan şikâyeti olan gelir, davasına bakılırdı. Tunus halkına en müreffeh hayatı sağlayan, adâleti gayet iyi yerine getiren Usta Murad Dayı, 18 R.Avval 1050/8 Temmuz 1640 da öldü⁵¹, günümüzde kapalı, metruk bir halde bulunan ünlü türbesine gömüldü.

50 al-Mûnis, s. 187; İthâf, II, 34.

51 al-Mûnis, s. 188; İthâf, II, 38.

Dayılığa, yeniçerilerin uygun görmesiyle, Divan kâtiplerinden Uzun Ahmed Hoca (1050/1640-1057/1647) getirildi⁵². Görüldüğü üzere, Tunusta, artık söz sahibi, hâkim kişi, Beylerbeyi değil, Dayıdır; Beylerbeyi, bir dayı ölünce, kimin başa geçirileceği konusunda bile etkili bir rol oynamamaktadır.

Olayların akışından açıkça anlaşıldığı üzere, çerilerin Divan'a, 999/1591 de baskın yapıp bölükbaşları öldürmesiyle beliren kümelerin başkanları olan dayılar, fiilî hâkimiyeti ellerine alıp uzunca bir süre Tunusun başında bulunmuşlardır.

Konuyu burada kapatırken, "dayılık" kavramı ile ilgili, yerleşmiş, çok yaygın bir yanlış düzeltmemiz gerekmektedir. Şöyle ki:

R. Brunschvig⁵³, G. Yver⁵⁴ gibi müsteşrikler, Sinan Paşanın, İstanbul'a dönmeden önce, Tunusta bıraktığı 4 000 yeniçeriden her 100 neferin başında bulunan başbuğun dayı olduğu kanaatindedirler. Başka bir deyimle, yeniçeri teşkilâtında bir subay rütbesi olan 'bölükbaşı' ile, 999/1591 deki Divan baskısından sonra ortaya çıkan hiziplerden herbirinin başkanına verilmiş bulunan 'dayı' ünvanını birbirine karıştırmaktadırlar.

Adı geçen müsteşriklerin, kendilerini, Başâir, İthâf gibi daha sonraki yerli kaynakların tesirinden kurtaramıyarak bu yanlış kanaate vardıkları anlaşılmaktadır. Gerçekten, gerek Bâsâir yazarı Hüsain Hoca, gerek İthâf yazarı Ahmad b. Abî'z-Ziyâfın, daha sonra Tunusun başına geçen, yeniçerilikten gelme kişilere dayı denmesine bakarak, Sinan Paşa gününden beri (981/1573) 100 kişilik yeniçeri bölüğünün başındaki subaya dayı denmekte olduğunu sandıkları görülüyor⁵⁵.

Halbuki, Sinan Paşanın Tunusta bıraktığı 40 bölüğün başındaki subaylardan herbirine, başlangıçtanberi -bölükbaşı değil de- dayı denildiği farzedilecek olursa, yeniçeri erlerinin, kendilerine karşı iyice sert-

52 al-Mûnis, s. 189; İthâf, II, 38.

53 R. Brunschvig, Tunisie, Encyclopédie de l'İslam; "...Avant de retourner à Constantinople, Sinân fit de la Tunisie une province turque, sous le gouvernement d'un pâsha, ... Un âgha commandait le corps d'occupation de 4 000 hommes dont chaque centaine obéissait a un Dayı".

54 G.Yver, Dayılar md., İslâm Ans.; "...Dayı kelimesi, Tunusta, XVI. asrın sonlarında, Sinan Paşanın 40 bölüğe ayırdığı yeniçeri askerinden her bölüğün başında bulunan zâbite delâlet ediyordu".

55 Başâir, Zayl, s. 3; İthâf, II, 26, 27.

leşen subaylarına karşı, onlar Divan'da toplanmışken, 999/1591 de yaptıkları baskında, orada buldukları subayı öldürdükleri göz önüne getirilince, baskından hemen sonra beliren hiziplerin başındaki 300 e yakın dayının nereden çıktığı sorusuna makul bir cevap bulmak güç olacaktır. Kaldı ki, Başâir yazıcısı, ilk dayı olarak Rodoslu İbrahim'in başa geçişini anarken, onun, *Tunusta kendisine 'dayı' denen ilk kişi olduğunu belirtiyor*⁵⁶. Sonra, İthâf yazarı da, 999/1591 deki Divan baskınının "*Bölükbaşılar Musibeti*" olarak bilindiğini kaydediyor⁵⁷. Yine Başâir yazıcısı, Divan baskınında öldürülen subayların "bölükbaşı" olduklarını, "... bir saat içinde bölükbaşı tâifesinden 80 kişi öldürdüler"⁵⁸ sözleriyle açıkça belirtiyor.

En eski yerli kaynak al-Mûnis de, bölükbaşılının, erlere iyi davranmadığını, yeniçerilerin bundan dolayı Divan'a baskın yapmağa karar verdiklerini anlatıyor⁵⁹.

Bütün bunların ötesinde, Sinan Paşa'nın, Tunusta bir ağa başbuğluğunda bıraktığı 40 bölük yeniçerinin subaylarının "dayı" olmadığını pekiştiren başka bir husus da, Yeniçeri teşkilâtında "dayı" diye bir subay rütbesinin bulunmamasıdır. Yeniçeri merkez teşkilâtında bulunmayan bir rütbenin, Tunusta bırakılan bir ocak yeniçeri topluluğu için ihdas edilmiş olduğunu zannettirecek hiçbir belge de verilmemektedir.

Tunustaki yeniçeri bölüklerinin subaylarına bir an için "dayı" rütbesi verilmiş olduğu farz olunsa, "bölükbaşı" rütbesinin medlülü kalmaz. Halbuki, subaylara karşı yapılan Divan baskını, "*Bölükbaşılar Musibeti*" diye ünlüdür ve bu baskında öldürülen subaylar, sayıları 80 e yakın bölükbaşı idi.

Böylece, hiçbir tereddüde yer kalmayacak şekilde tesbit ve izah etmiş oluyoruz ki; Tunusta, Sinan Paşanın bıraktığı 4000 kişilik yeniçeri ocağını teşkil eden 40 bölükten herbirinin başında, yerleş-

56 Husayn Hoca, Başâir, Zayl, s. 4: « و كان اتفاقهم على تقديم ابراهيم داي وهو اول من سمي دايًا بمدينة تونس... »

57 İthâf, II, 27. « ... الى ان فتك الجند بكبار الديوان وتعرف به واقعة البولكباشية... »

58 Başâir, Zayl, s. 4: « ... وقتلوا في ساعة واحدة ثمانين نفرا من طائفة البولكباشية »

59 al-Mûnis, s. 179, 180: « ... التحكم في الديوان والعسكر جماعة البولكباشية. ولكن ساروا في احكامهم بعنفه على من دونهم من العسكر ووقع منهم الجور حتى ان الواحد من البولكباشية اذا كان عنده صبيان ... تكون له حرمة وافرة وربما مدينة في البولداش... »

miş ve yaygınlaşmış kanaatler hilâfına, 'dayı' değil, 'bölükbaşı' vardı. Dayılık, oradaki askerî toplulukta bir subay rütbesi olmayıp, 999/1591 ayaklanmasından sonra ortaya çıkan bir ünvan olmuştur. Dayılar Tunusun bir müddet fiilî hâkimi -nazarı ve hukukî hâkim, paşa rütbesindeki beylerbeyi idi- olmuşlardır. Müsteşriklerin ve Hasan Hüsnî Abdolvahhâb gibi Tunuslu tarihçilerin⁶⁰ yanlışlarına yol açtıkları anlaşılan Başâir ve İthâf yazarları, dayılığın ortaya çıkmasından çok sonra yaşamış kişilerdir.

Başâir yazarı Husayn Hoca, Tunusta ikinci hanedanı kuran Husayn b. 'Ali at-Turki' (1117/1705-1153/1740) nin⁶¹ Divan kâtibidir, ölümü 1169/1755-56 yılındadır. İthâf yazarı Ahamd b. Abî-Ziyâf ise, ondan da yenisidir (öl. 1291/1874).

İbn Abî Dînâr diye tanınan, Muhammed b. Abî'l Kâsım ar-Ru'aynî al-Kayravânî'nin 1092/1681 de bitirdiği eseri al-Mûnis fî Ahbâri İfrikiyyati va Tûnis adlı eseri ise, bu konuda, -bugün için bilinen- en eski ve en güvenilir kaynaktır. Makalemizi, bu değerli kaynağın bu konuda verdiği kesin, açık bilgileri tekrarlayarak bitiriyoruz:

"... (yeniçeriler) bu işi (Divan baskınını) yapınca, hiziplere ayrıldılar, her hizbin bir başkanı oldu, birçok başkanlar toplandı. Her başkan 'dayı' adıyla çağrılır oldu"⁶².

60 Hasan Hüsnî 'Abdolvahhâb, Hülâsa, s. 133, Tunis, 1373/1953-54.

61 Hüseyin Bey, T.Yılmaz Öztuna'nın zannettiği gibi (Türkiye Tarihi, c. IX, s. 36) Murad oğulları hanedanından değildir, ikinci hanedanın kurucusudur.

62 al-Mûnis, s. 80, Tûnis, 1350: "... ولما فعلوا فعلتهم تحزبوا احزابا وصار كل حزب منهم له رئيس فاجتمعت عدة رؤساء وصار كل رئيس يدعا (كذا) باسم الداي..."